College voor Examens

> Retouradres Postbus 315 3500 AH Utrecht

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
T.a.v. de heer S. Dekker
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag

Bureau CvE
Muntstraat 7
3512 ET Utrecht
Postbus 315
3500 AH Utrecht
Nederland
www.cve.nl

Onze referentie
CvE 13.01765

Bijlagen
3

Datum 3 juni 2013
Betreft Analyse vragen omtrent examinering kandidaten met een beperking in het voortgezet onderwijs

Geachte heer Dekker,

Aan het College voor Examens is een nadere analyse gevraagd omtrent drie vragen die (mede) betrekking hebben op de examinering van kandidaten met een beperking in het voortgezet onderwijs. Hierbij geeft het College voor Examens de conclusies op zijn bevindingen bij de drie vragen weer, in de bijlagen wordt e.e.a. nader toegelicht.

Verschillen tussen scholen bij vrijstelling voor de tweede moderne vreemde taal op het atheneum
De regelgeving in het Inrichtingsbesluit artikel 26e lid 4 is adequaat. Het bevoegd gezag *kan* ontheffing verlenen van het onderwijs in de tweede moderne vreemde taal, en daarmee ook van het afleggen van het examen. De *kan*-bepaling geeft aan dat geen sprake is van een automatisch recht (de directeur bepaalt of de ontheffing voor de individuele leerling doeltreffend is) maar biedt ook geen grondslag voor willekeur (de directeur is gehouden om de afweging te maken, op grond van de uitgangspunten die door de wetgever bij dit artikel zijn genoemd). Inrichtings- en Eindexamenbesluit zijn bij de scholen bekend. Het College voor Examens kan in zijn jaarlijkse voorlichtingsbrochure over hulpmiddelen en aanpassingen voor leerlingen met een beperking bij centrale examinering aan dit artikel nadere aandacht besteden.

Een aangepaste rekenkaart met name voor de rekentoets
Het zonder meer toestaan van reken- of formulekaarten bij de rekentoets (en bij examenvakken als wiskunde en economie) voor leerlingen met dyscalculie leidt tot het vervallen van voor iedereen relevante exameneisen en kan ook de ontwikkeling van een aangepaste didactiek voor leerlingen met deze beperking hinderen. Het College acht het, mede op grond van contacten met scholen over formulekaarten, mogelijk om aangepaste rekenkaarten te ontwikkelen die geen exameneisen doen vervallen maar een nuttige functie kunnen vervullen als (didactische) ondersteuning voor deze leerlingen. Omdat de kaart een averechts effect kan hebben als deze niet aansluit op het didactische traject, wil het College voor Examens in de cursus 2013-2014 met scholen beproeven of een *template* van een mogelijke reken- en formulekaart bij rekenen, wiskunde en economie werkbaar is.

Vermelding van aanpassingen op diploma of cijferlijst
Het bieden van ruimte aan scholen voor aanpassingen in examens of hulpmiddelen voor leerlingen met een beperking kan scholen helpen bij de didactische ondersteuning van deze leerlingen en de overdracht naar vervolgonderwijs verbeteren. Een vermelding van de aanpassingen op diploma of cijferlijst kan daarbij voorkomen dat ook wordt aangepast indien dat niet nodig is. Echter, als de mogelijke aanpassingen en vermeldingen niet aan strikte beperkende voorwaarden worden gebonden, verdwijnt de herkenbaarheid van het centraal examen met direct effect op de civiele waarde van het diploma en onbedoeld negatief stigmatiserend effect voor de leerlingen. Het College voor Examens meent dat een eventuele vermelding op diploma of cijferlijst beperkt zou moeten blijven tot enkele nauw te omschrijven en voor iedereen duidelijke situaties, zoals het aanpassen van het vakkenpakket of de gelegenheid om het examen af te leggen op een ander niveau.

Met vriendelijke groet,

H. Laan
Voorzitter

Bijlage 1: De ontheffing voor de tweede moderne vreemde taal op het atheneum

Het bevoegd gezag kan een leerling ontheffing verlenen voor de tweede moderne vreemde taal op het atheneum (op havo en gymnasium is de tweede moderne vreemde taal niet verplicht). De ontheffing geldt sinds de invoering van de vernieuwde tweede fase, dus met ingang van 2007 in het vierde leerjaar van het atheneum en voor het eerst bij de uitslag van het examen in 2010.

De ontheffing kan worden verleend:
- aan een leerling met een stoornis die betrekking heeft op taal, of met een zintuiglijke beperking die effect heeft op taal.
- Aan een leerling die een andere moedertaal heeft dan Nederlands of Fries
- Aan de ''eenzijdige bèta'' die het onderwijs in een van de natuurprofielen volgt en voor wie het volgen van onderwijs in de taal naar verwachting een succesvolle afronding van de opleiding hindert.

In plaats van de tweede moderne vreemde taal volgt de leerling een ander examenvak – het programma als geheel wordt niet verlicht, voorkomen wordt slechts een eenzijdig en te zwaar accent juist op het onderdeel dat voor deze drie groepen leerlingen zwaar is of zwaar kan zijn.

Een en ander is geregeld in artikel 26e lid 4 van het Inrichtingsbesluit VO. In de toelichting geeft de wetgever aan dat met de verplichting voor de tweede moderne vreemde taal en de daaraan gekoppelde ontheffingsmogelijkheden een evenwicht wordt gevonden tussen de wens dat de toegang tot het wetenschappelijk onderwijs gekoppeld is aan brede talenkennis, en de wens om te voorkomen dat dit leidt tot onnodige blokkades voor leerlingen voor wie het wetenschappelijk onderwijs cognitief haalbaar is maar juist dit ene facet blokkerend kan werken.

Dat het bevoegd gezag ontheffing kan verlenen, betekent enerzijds dat er geen sprake is van een automatisch recht maar biedt anderzijds het bevoegd gezag ook niet de mogelijkheid om de bepaling te negeren. Zoals met name bij de derde categorie leerlingen in de tekst van de regelgeving zichtbaar is, dient het bevoegd gezag een afgewogen inschatting te maken op de vraag of van een blokkade sprake is. Waar de tweede vreemde taal niet blokkerend werkt, hoeft de ontheffing niet te worden verleend. Echter, anderzijds kan het ook niet zo zijn dat het bevoegd gezag, op grond van een andere mening dan in de toelichting is geformuleerd (bijvoorbeeld de mening dat iemand die twee moderne vreemde talen niet aankan, niet naar het w.o. dient te gaan) de ontheffingsbepaling negeert en de afweging niet maakt.

Het Inrichtingsbesluit en het Eindexamenbesluit zijn bekend bij de scholen. Het College voor Examens publiceert (sinds 2012) jaarlijks een brochure waarin de mogelijke aanpassingen, hulpmiddelen en procedures zijn beschreven die gelden voor de centrale examinering van leerlingen met een beperking. In een volgende versie van deze brochure kan aandacht worden besteed aan de ontheffing voor de moderne vreemde taal en de achtergronden daarvan. Dat maakt de informatie voor iedereen toegankelijk en stelt ouders ook beter in staat het beleid van de school te toetsen.

Bijlage 2: Een rekenkaart als hulpmiddel bij centrale toetsen en examens

Leerlingen met dyscalculie hebben graag een reken- of formulekaart als ruggensteun bij rekenen en bij centrale examens met enig rekenwerk. Scholen mogen een rekenkaart niet toestaan, omdat de kaart informatie kan bevatten die fundamentele exameneisen laat vervallen. Zo zou een kaart de formule kunnen bevatten voor het berekenen van een gemiddelde of van de oppervlakte van een driehoek, terwijl de leerling dat conceptueel moet bevatten en uitvoeren. Bij beide zaken gaat het niet om het toepassen van de formule, maar om het hanteren van het begrip. En een invuloefening in de formule is niet gelijkwaardig met het gewenste toetsen van het begrip.

Het is echter goed denkbaar dat een door een kandidaat gewenste reken-formulekaart mede informatie bevat die geen afbreuk doet aan de exameneisen maar kan worden gezien als een adequaat aanvullend hulpmiddel voor een leerling die moeite heeft met het automatiseren van rekenprocessen.

Het ontwerpen van een adequate rekenkaart is voor het CvE moeilijk omdat naar het oordeel van deskundigen een goede rekenkaart voortkomt uit de individuele behoefte van de kandidaat. Het CvE kiest daarom voor ontwikkeling van onderop. In het schooljaar 2012-2013 heeft het CvE verschillende voorbeelden ontvangen van door leerlingen (in overleg met school en orthopedagoog) opgestelde formulekaarten voor rekenen, wiskunde en economie.

De op deze rekenkaarten gegeven formules kunnen globaal in vier categorieën worden verdeeld:

(1) formules die voor het centraal examen niet relevant zijn

(2) verhoudingstabellen

(3) formules die in feite een definitie zijn van een begrip dat gekend moet worden (dat komt vooral bij economie voor)

(4) formules die een begrip vervangen.

(ad 1) formules die iets laten berekenen dat in de exameneisen niet aan de orde is, ligt voor de hand dat zij niet doeltreffend is en dat toelating als hulpmiddel dus niet hoeft te worden overwogen.

(ad 2) Na analyse met de deskundigen van de verschillende examens is vastgesteld dat vrijwel lege verhoudingstabellen een handig houvast kunnen zijn voor leerlingen met dyscalculie (bij rekenen, wiskunde en economie). Het hulpmiddel sluit aan bij gangbare rekendidactiek in het basisonderwijs, en geeft net het beetje extra houvast waar de leerling mee verder komt zonder een toetseis te vervangen.

(ad 3) De formules die een definitie in formuletaal bevatten kunnen niet worden toegestaan. Bijvoorbeeld bij economie dient de leerling het begrip ruilvoet als verhouding tussen het prijspeil van de export en het prijspeil van de import te kennen. De formule op de kaart geeft die definitie weg. Ook een leerling met

dyscalculie dient hij het begrip ruilvoet als zodanig te kennen; bij de berekening ervan zou een goeddeels blanco verhoudingstabel wel houvast kunnen bieden.

(ad 4) Formules die een concept of begrip terugbrengen tot een geautomatiseerde invuloefening staan eveneens op gespannen voet met de exameneisen. Bij wiskunde TL bijvoorbeeld moeten leerlingen de oppervlakte van een cilindervormig voorwerp kunnen berekenen. Zij realiseren zich dan dat het oppervlak bestaat uit twee cirkels (boven- en ondervlak); de formule voor de oppervlakte van de cirkel is in het examen gegeven. En daarnaast uit een ''wikkel'' die uitgerold een rechthoek vormt met als lengte de hoogte van de cilinder, en als breedte de omtrek van de cirkel (formule weer in het examen gegeven). Een formulekaart kan dit ruimtelijk inzicht reduceren tot invullen van hoogte h en straal r in een formule $oppervlakte = 2\pi r^2 + 2\pi rh$. Dat zou zinvol zijn als de onderliggende exameneis was ''het berekenen van de oppervlakte van een cilinder''. Het gaat hier echter niet om de berekening van dat oppervlak als zodanig (dat zal de leerling in vervolgstudies zelden nodig hebben) maar om het ontwikkelen en toetsen van onder meer enig ruimtelijk inzicht. Door de formulekaart vervalt de toetsing van het gewenste inzicht.

De voorbeelden die het CvE heeft gezien, bevatten vooral formules in de vierde categorie. Kaarten met deze formules tasten niet alleen exameneisen aan maar kunnen ook een negatief effect hebben op het onderwijs aan de leerling met dyscalculie. Leerlingen met dyscalculie hebben enerzijds baat bij ondersteuning bij abstracte procedures, en daarvoor kan een formulekaart effectief zijn. Zij hebben echter ook, nog meer dan andere leerlingen, behoefte aan begrip en inzicht om de procedures te laten beklijven. Bij gebruik van een eigen reken- en formulekaart bestaat het risico dat de leerling te snel vlucht in het hanteren van een op de kaart vermelde standaardprocedure, waardoor het begrip niet wordt ontwikkeld. Het aantal te kennen abstracte procedures is in het voortgezet onderwijs en bij rekenen in het MBO beperkt. Veel vaker gaat het om concepten en inzicht die en dat in het vervolg flexibel moet kunnen worden toegepast. Daarbij is een reken- of formulekaart eerder schadelijk dan doeltreffend, ook los van de exameneisen. Bij een te ruim gebruik van formulekaarten in onderwijs en schoolexamen staat tegenover schijnbare winst op kortere termijn verlies op langere termijn, bij het centraal examen maar vooral ook daarna.

Het CvE constateert dat een beperkte reken-/formulekaart, met verhoudingstabellen met enkele ingevulde gegevens, een middel zou kunnen zijn dat leerlingen met dyscalculie het nodige houvast geeft zonder de conceptuele eisen van het examen (begrip) aan te tasten. Een en ander moet verder worden beproefd waarbij kan worden nagegaan of er naast de verhoudingstabel in zijn verschillende verschijningsvormen meer vergelijkbare modellen zijn die als houvast kunnen dienen, en of daarmee een format kan worden geboden dat aansluit bij de genoemde individuele voorkeuren van de leerling met dyscalculie. Het CvE wil in het studiejaar 2013-2014 met scholen en instellingen gebruik van formulekaarten in deze vorm beproeven.

Bijlage 3: aanpassingen vermelden op cijferlijst

Het CvE heeft nagegaan wat de praktische mogelijkheden en risico's kunnen zijn bij uitvoering van de aangehouden motie van het Kamerlid Van Meenen waarvan de kern hieronder is vermeld.

overwegende dat scholen in de gelegenheid moeten worden gesteld om maatwerk te bieden aan leerlingen met dyslexie en/of dyscalculie;

overwegende dat daarmee een toenemende differentiatie in het gebruik van hulpmiddelen en ondersteunende technologie zal ontstaan;

overwegende dat het voor leerlingen met enige vorm van dyslexie en/of dyscalculie van toenemend belang is dat transparantie ontstaat over de mate waarin zij ondersteuning en facilitering nodig (blijven) hebben, respectievelijk wensen te benutten;

overwegende dat een maximale waarde van het diploma, ook ten behoeve van vervolgopleiding en werk, gebaat kan zijn bij deze transparantie;

verzoekt de regering, de mogelijkheden te onderzoeken optimaal individueel maatwerk te kunnen bieden aan leerlingen met dyslexie en/of dyscalculie met betrekking tot toegestane hulpmiddelen en ondersteunende technologie;

verzoekt de regering voorts, te onderzoeken of en op welke wijze het vermelden van gebruikte hulpmiddelen en ondersteunende technologie op de cijferlijst bij het diploma het belang van de leerling met dyslexie en/of dyscalculie kan dienen,

De cijferlijst
De cijferlijst is een belangrijk waardepapier voor de geslaagde en ook voor de afgewezen leerling. Het is van belang dat de informatie op de cijferlijsten onderling vergelijkbaar en eenduidig is. Voor doorstroming fundamentele informatie kan op de cijferlijst een plaats krijgen als de informatie voor de lezer voldoende helder is en als er goede voorschriften zijn omtrent de formulering. Tussen scholen zijn pedagogisch-didactische verschillen mogelijk die kunnen leiden tot verschillen in de keuzes van toegepaste hulpmiddelen. Het is echter ongewenst als er verschillende keuzes zijn in de wijze waarop hulpmiddelen op de cijferlijst worden vermeld, waardoor niet meer de doorstroming wordt gediend maar leerlingen het risico lopen onbedoeld te worden gestigmatiseerd.

Dyslexie: spraaksynthese
Ook op dit moment staat al een breed scala aan hulpmiddelen en ondersteunende technologie ten dienste van de leerling. De visueel beperkte leerling maakt gebruik van braille, van audio en van technologische ontwikkelingen die het gebruik van braille hanteerbaarder maken. De dyslectische leerling heeft als effectief en ingeburgerd hulpmiddel spraak (voorlezen overkomt het probleem met technisch lezen), en de daarbij vanzelfsprekende technologie is spraaksynthese (met de computer digitale tekst omzetten in spraak). Dit wordt met name in MBO en hoger onderwijs op grote schaal toegepast en is mogelijk omdat de vereiste technische voorzieningen beperkt zijn en tegenwoordig alom aanwezig (computers, en tekst in digitale vorm).

Bureau CvE

Datum
3 juni 2013

Onze referentie
CvE 13.01765

Bij hulpmiddelen en ondersteunende technologie moet steeds de vraag worden gesteld of de hulpmiddelen en technologie afbreuk doen aan de exameneisen, met andere woorden of de kandidaat door van het hulpmiddel gebruik te maken niet meer laat zien of hij aan een bij de diplomering vereiste exameneis voldoet. Voorlezen in welke vorm ook doet geen afbreuk aan de exameneisen. De leesvaardigheid die als exameneis bij de talen is geformuleerd, moet op grond van de omschrijving worden gezien als tekstbegrip, en ook bij voorgelezen tekst is tekstbegrip aan de orde. Wat dat betreft is er dan ook reeds nu geen enkel beletsel voor scholen om aan dyslectische kandidaten dit hulpmiddel en deze technologie te gunnen, ook bij het centraal examen. Het College voor Examens kent geen situatie waarin een school dit hulpmiddel had willen toestaan maar geen formele mogelijkheid zag, maar wel te veel situaties (incidenten) waarbij scholen kandidaten deze vanzelfsprekende technologie onthouden. De toepassing ervan wordt door het College voor Examens actief gestimuleerd, in voorlichting maar ook door onder andere vanaf 2013 de in digitale vorm geleverde teksten van papieren examens bij voorbaat geschikt te maken voor spraaksynthese (met markers voor kolommen, taalwisseling en dergelijke). De in ontwikkeling zijnde nieuwe software voor digitale examens zal worden voorzien van spraaksynthese.

Het hulpmiddel spraak (of spraaksynthese) kan dus onbeperkt worden ingezet waar nodig. Spraaksynthese vereist gebruik van een computer en via een computer kan informatie toegankelijk zijn die bij het examen niet mag worden gebruikt. De kandidaat mag geen toegang hebben tot internet en e-mail, tot encyclopedieën en tot oude examens. En ook niet tot digitale woordenboeken. Dat laatste behoeft enige toelichting. Een van de basiseisen onder alle exameneisen is een redelijke woordenschat (in de vreemde taal bij examens moderne vreemde talen, in het Nederlands bij alle centrale examens). Omdat er geen voorgeschreven standaard woordenschat is en een enkel woord bij twijfel tijdens het examen hinder kan geven (denk maar aan een woord als *mits*) is voor het opzoeken van *een enkel* woord het papieren woordenboek als vanzelfsprekend hulpmiddel voor alle leerlingen toegestaan. De opzoeksnelheid of liever het gebrek daaraan maakt dat een goede woordenschat nog steeds, zoals ook gewenst, een voorwaarde is om het diploma te kunnen behalen. Wie te veel woorden moet opzoeken komt in tijdnood. Een digitaal woordenboek heeft een veel hogere opzoeksnelheid. Het gebruik van een digitaal woordenboek doet de exameneisen drastisch verschuiven. Getoetst wordt dan of iemand met een snel en effectief hulpmiddel effectief kan omgaan met teksten in een taal die hij nauwelijks beheerst. Dat is een heel ander doel dan de huidige eisen die verwachten dat de kandidaat met een goed resultaat voor Engels ook *fluent* is in de communicatie op momenten waarop een digitaal woordenboek niet kan worden gebruikt. Scholen weten dat het gebruik van deze voorzieningen de exameneisen aantast en dus niet is toegestaan. Zij houden bij de examens toezicht om te voorkomen dat kandidaten van deze ongeoorloofde hulpmiddelen gebruik maken. In overleg met het College voor Examens ontwikkelen leveranciers van spraaksynthesesoftware *light*versies van hun programma's of *press-to-test* functionaliteiten die het de school mogelijk maken de toegang tot niet toegestane hulpmiddelen te blokkeren.

Vermelding van het recht op spraak (voorlezen) op de cijferlijst is eenduidig mogelijk, bijvoorbeeld in een voetnoot ''de kandidaat heeft bij het afleggen van het examen waar nodig en gewenst gebruik gemaakt van spraak''. Zo'n eenduidige vermelding zal echter door kandidaten niet worden ervaren als iets dat recht doet aan hun keuzes. Er zijn grote individuele verschillen. Veel kandidaten

gebruiken de software alleen bij teksten die zeer intensief lezen vragen, zoals examens geschiedenis en Engels. Andere kandidaten zetten het recht overal in waar gelezen moet worden, en dat is ook hun recht. Als dat verschil op de cijferlijst zichtbaar moet worden gemaakt, ontstaat een (te) grote hoeveelheid informatie. Het vermelden van het gebruikte programma is te gedetailleerd en vereist deskundigheid bij de lezer – wie weet wat *Claroread* of *Kurzweil* is en inhoudt?

De afweging of een toegevoegde functionaliteit zoals een digitaal woordenboek de exameneisen raakt, is bij centrale examens gelegd bij het College voor Examens dat als wettelijke taak de vaststelling van bij de centrale examens toegestane hulpmiddelen heeft. Het is niet goed mogelijk en ongewenst om deze afweging geheel bij de scholen te leggen. De inhoudelijke afweging is complex en een delegatie van deze complexe afweging aan de scholen zal leiden tot verschillen tussen scholen en daarmee tot onvergelijkbaarheid van resultaten op de centrale examens, ook als de afweging gevolgd zou worden door een vermelding op de cijferlijst. Als bij een kandidaat staat ''spraak met digitaal woordenboek'' dan is de vergelijking van resultaten met die van kandidaten zonder die vermelding onmogelijk. Ook vergelijking onderling van kandidaten met zo'n vermelding is onmogelijk als (omdat) niet vermeld is in welke mate de kandidaat het woordenboek heeft ingezet.

Voor de overgang naar vervolgonderwijs of beroep is de vermelding op de cijferlijst niet nodig. Voorleesfuncties zijn in het digitale tijdperk zo algemeen toegankelijk dat het nauwelijks organisatie vraagt van onderwijs of werkgever om aan de wens tegemoet te komen. En van de kandidaat mag worden verwacht dat hij zelf kan aangeven dat hij dit hulpmiddel nodig heeft.

Bij dyslexie is het *hulpmiddel voorleessoftware in enigerlei vorm. Een gestandaardiseerde vermelding op de cijferlijst is mogelijk maar zal niet leiden tot ruimer differentiatie in toepassing of betere doorstroming. Een gedifferentieerde vermelding op de cijferlijst, gecombineerd met grotere beslisvrijheid van scholen ongeacht de exameneisen, zal de herkenbaarheid en het civiel effect van het diploma aantasten.*

Dyscalculie

Bij dyscalculie worden als hulpmiddel wel genoemd de rekenmachine, reken- en formulekaarten, en stappenplannen voor complexe bewerkingen. Deze hulpmiddelen kunnen een deel van de exameneisen doen vervangen. Een enkel voorbeeld is de ''formule'' voor de oppervlakte van een rechthoek. Bij zowel wiskunde als rekenen wordt van leerlingen niet verwacht dat zij deze overbekende formule onthouden, maar dat zij de formule toepassen op grond van inzicht (vijf rijen van drie tegels zijn 5 x 3 tegels). Als een kandidaat met dyscalculie een formuleblad heeft waarop deze formule staat, wordt de fundamentele exameneis (inzicht) vervangen door een invuloefening. In het algemeen geldt dat bij examens formules die niet inzichtelijk kunnen worden afgeleid, aan (alle) kandidaten worden gegeven.

Het College voor Examens onderzoekt of er een format mogelijk is voor rekenkaarten en/of stappenplannen die niet exameneisen vervangen, en gaat ook na of alternatieve examinering mogelijk is waarbij kandidaten met dyscalculie en beperkt vermogen tot automatisering van bewerkingen bij alle opgaven de rekenmachine kunnen gebruiken.

Het delegeren van de integrale afweging aan scholen zal net als bij dyslexie kunnen leiden tot grote verschillen tussen scholen die ondanks de eventuele vermelding op de cijferlijst nauwelijks zichtbaar zijn, en ook met vermelding op de cijferlijst leiden tot nauwelijks vergelijkbare resultaten. Een vermelding ''rekenkaart'' zegt nog niets over omvang en inhoud van de rekenkaart en het bijvoegen van het hulpmiddel leidt tot een ongewenste wildgroei aan niet meer hanteerbare informatie. Als op grond van het lopende onderzoek van CvE wordt besloten tot invoering van een speciale (reken)toets voor leerlingen met dyscalculie en met gebruik van de rekenmachine bij alle opgaven, kan dat eventueel wel op de cijferlijst worden vermeld: de gebruikte toets is gestandaardiseerd, van school tot school gelijk en voor iedereen opvraagbaar.

Bij dyscalculie zijn de gewenste hulpmiddelen rekenkaarten en rekenmachines. Toepassingsvrijheid van scholen leidt ook met vermelding op de cijferlijst tot onvergelijkbaarheid van resultaten, het vervallen van exameneisen en teloorgang van het civiel effect van het diploma. Bij beperkt recht op gebruik is eenduidige vermelding op de cijferlijst mogelijk, maar dat levert weinig winst op in herkenbaarheid en overdracht.